

L.W.Nauta, *Argumenten voor een kritische ethiek*. Van Gennep, Amsterdam 1971. f.9,50

Recensie: De Gids, jrg 175 (1972) rubriek 'Kroniek en Kritiek'.

HET FAILLIET VAN EEN KRITISCHE ETHIEK

"Het is nog altijd beter zelf iets te bedenken dan andere denkers door elkaar te hutselen, en uit het laatste bestaat de Nederlandse filosofie voor zeker negen en negentig procent."

Filosofie als Science-Fiction (FSF, 339).

Dit zijn de laatste zinnen van Lolle Nauta in het debat dat ik met hem gevoerd heb in 1968, met dit verschil dat ik zelf er destijds negentig procent van heb gemaakt in plaats van negen en negentig, onder het motto: "je moet nog hoogleraar worden". Aangezien dit nu gebeurd is, is er geen enkel bezwaar de oorspronkelijke formulering op te nemen, ook al werd hij uitgesproken, nadat we samen een liter jenever hadden gedronken tijdens onze discussie van meer dan acht uur.

Het boek van Nauta vereist bijzondere aandacht,

1. omdat het van Nauta is die binnen en buiten de universitaire gemeenschap een groeiende bekendheid geniet;
2. omdat het een resultaat is van jarenlange bezinning op de ethiek;
3. omdat de ethiek een onderontwikkeld gebied is binnen de filosofie;
4. omdat het een kritische, progressieve en wetenschappelijke ethiek wil zijn.

Dit laatste is onder meer belangrijk, omdat Links waartoe Nauta zich rekent, voor een verovering van de politieke macht meer behoefte heeft aan argumenten voor een kritische ethiek dan Rechts dat voordeel heeft bij de bestaande situatie in de ethiek.

De bestaande situatie in de ethiek wordt volgens Nauta onder andere gekenmerkt door een scheiding tussen privé moraal en politiek:

"de mensen interpreteren hun verantwoordelijkheid voor de maatschappelijke gang van zaken in termen van een privé ethiek; het ethische hemd is hen nader dan de maatschappelijke rok; ze doen het liever in de huis-aan-huis-collecte dan in de schatkist" 11.

Een ander kenmerk van de heersende ethiek is normen en waarden te beschouwen als vaststaande dingen. Dit is volgens Nauta onjuist: "Ik deel de kritiek van iemand als Wittgenstein, van allerlei andere mensen van de Wiener Kreis en van analytische filosofen in dit opzicht op het traditionele ethische denken. Ethische uitspraken zijn geen uitspraken over iets, waarvan op dezelfde wijze gezegd kan worden dat het er is, zoals ik kan zeggen dat dit boek hier op mijn tafel ligt" (FSF, 331).

Verder kan volgens Nauta nauwelijks worden ontkend dat waarden relatief zijn. Hoewel men niet kan stellen dat dit oordeel in de traditionele ethiek altijd in twijfel wordt getrokken, kan men wel zeggen dat er vanouds een sterke behoefte is geweest te komen tot een formulering van de Gulden Regel: "Doe een ander wat jij wilt dat hij jou doet".

Nauta heeft op deze oude Gulden Regel de volgende variaties: "handel zo, dat het principe van uw handelen erop gericht is, dat de mensheid zichzelf niet uitroeit". Of bijvoorbeeld de regel: "handel zo dat het principe van uw handelen erop gericht is een wereld te realiseren, waarin ons handelen in overeenstemming is met de belangen van de hele mensheid."

Terecht merkt Nauta op dat met dergelijke regels niet zo verschrikkelijk veel gewonnen is. Integendeel zelfs. T.o.v. de gulden regels uit het verleden hebben zij zelfs een groot nadeel:

de eerste is uitsluitend geformuleerd in de vorm van een ontkenning en kan moeilijk worden beschouwd als een zinvolle norm; de tweede is een concretisering van de Gulden Regel met dit voordeel dat hij getuigt van realiteitsbesef, maar met het nadeel dat de vervulling van die regel totaal geen garantie biedt tegen moord en doodslag om van andere rampen nog maar te zwijgen.

De kritiek van Nauta op de traditionele ethiek is niet systematisch noch nauw omljnd. Hij wordt meer bedreven vanuit een gevoel van onbehagen en behoefte tot maatschappelijke vernieuwing. Typerende zinnen in dit verband zijn: "Onze situatie kenmerkt zich door maatschappelijke en culturele verandering" 26; "Volledig objectief over de mens nadenken is een onmogelijkheid, omdat het altijd de mens zelf is die dat doet" 31; "Door de toenemende interdependentie is de structuur van het morele handelen zelf ingrijpend aan het veranderen" 87. Het boek wordt gelukkig niet uitsluitend gevuld met dit soort Fred Polak zinnen, maar ze komen er te dikwijls in voor om er geen aandacht aan te besteden.

Nauta's stijl van denken en formuleren blijkt – juist in een boek dat bestaat uit zes artikelen uit de jaren 1966-1971 – niet persoonlijk te zijn. Hij wordt sterk beïnvloed door de behoefte van alles en nog wat tegelijk aan de orde te stellen zonder duidelijke uitgangspunten, zonder duidelijke methode en zonder duidelijke doelstellingen.

Een zinnetje uit het artikel: *Normatief en toekomstig* (1969) is in tweevoudige zin onthullend: "Ik pleit eigenlijk nog nergens voor" 24. M.a.w., Nauta constateert aan het eind van zijn artikel dat hij nergens voor pleit, maar de woorden 'eigenlijk' en 'nog' verraden dat hij het wel van plan was en in ieder geval graag zou willen. Het overvalt hem allemaal een beetje. In het artikel: *Naar een antropologie van de toekomst*, met als ondertitel *filosofische antropologie en ethiek*, schrijft hij: "Daarmee is een antropologie bedoeld, waarin het begrip 'toekomst' centraal komt te staan. Dat een dergelijke antropologie zelf toekomstmuziek is, blijkt uit het fragmentarisch karakter van de volgende opmerkingen" 36.

Voortdurend faalt Nauta aan te geven wat hij wil. Want over toekomst en het technisch-wetenschappelijke spreken op de manier waarop hij dat doet, is een schoolvoorbeeld van religieuze postulaten leer: "Dankzij wetenschap en techniek is er een veranderingsproces op gang gekomen, dat ons verbiedt (sic!) van een vaste natuur van de mens te spreken" 40; "De normen die wij moeten hanteren, zullen wij voor een groot gedeelte aan de hand van nieuwe situaties, waaraan wij vorm geven, moeten uitvinden. De vrede die wij nastreven, is evenmin de vrede, waarvan Jesaja droomde, als de vrede die Kant plande. Het is geen abstracte vrede, maar een vrede die waar gemaakt zal moeten worden in het atoom tijdperk" 70. Waarom de vrede van Jesaja en Kant abstracter is dan een vrede in het atoomtijdperk ontgaat mij.

Nauta verabsoluteert voortdurend de toekomst, doordat hij van mening is dat deze door de technisch-maatschappelijke ontwikkelingen van een andere orde is dan alles wat wij achter ons hebben.

Het opmerkelijke is echter dat juist op ethisch en antropologisch niveau het technisch-wetenschappelijke ons totaal geen nieuwe criteria levert volgens het onderscheid tussen beschrijvende uitspraken en normatieve uitspraken, een onderscheid dat ook door Nauta wordt aanvaard. Men kan een stap verder gaan en zeggen dat de nucleaire wapenwedloop, de armoede en de verwoesting van de aarde juist aantonen dat technisch-wetenschappelijke ontwikkelingen kennelijk totaal a-ethisch te werk gaan. Stellen dat de traditionele ethiek te

kort schiet door op deze verschijnselen te wijzen, lost evenmin iets op als Nauta's uitspraak dat ons handelen in overeenstemming moet zijn met de belangen van de gehele mensheid. Uiteindelijk bevat de oude moraal ook die boodschap.

Nauta probeert, zoals gezegd, van alles en nog wat te verzoenen. Hij wil graag wetenschappelijk te werk gaan. Zijn kritische ethiek moet een wetenschappelijke ethiek zijn. Maar tegelijk is hij zo eerlijk om ons te vertellen dat hij niet weet wat dat is: "Hoe een wetenschappelijk gefundeerde ethiek eruit zal zien (hij komt er dus wel? El.) weten ook de beoefenaars van de ethiek niet. Wel lijkt mij duidelijk dat een dergelijke ethiek onderzoek zal moeten doen naar de wijze waarop mensen morele beslissingen nemen en naar de maatschappelijke en politieke context daarvan" 98.

Dit laatste is nuttig, maar levert geen ethische uitspraken op.

Hoewel Nauta een onderscheid tussen beschrijvende en normatieve uitspraken wil handhaven, hanteert hij zelf voortdurend normatieve en beschrijvende uitspraken door elkaar zonder zich een moment te bekommeren om een verantwoording van die dubbele bodem. Dit laatste zou niet zo erg zijn, als zijn artikelen het karakter droegen van pamfletten of getuigenissen. Dat doen zij echter niet. Zij willen volgens titel en inleiding argumenten leveren voor een kritische ethiek.

Er worden echter in het hele boek zo goed als geen argumenten gebruikt, als men onder argumenten meer verstaat dan kritische opmerkingen, losse flodders en breiwerk. Eén artikel doet een serieuze poging om uitgaande van een definitie van vrijheid aan de hand van die definitie verschijnselen als zelfmoord, moord en vrede te analyseren.

Hierbij maakt Nauta ernstige redenering fouten. Vanuit de definitie van vrijheid als de mogelijkheid uit één of meer alternatieven te kiezen, komt hij uiteindelijk tot normatieve uitspraken als: "De vrijheid van de mens ten opzichte van zichzelf is niet zijn voornaamste vrijheid" 55. Een dergelijke uitspraak wordt echter niet nader geanalyseerd en aangetoond, terwijl hij niet volgt uit de definitie van keuze-vrijheid. Tijdens ons gesprek dat ik hierboven te berde bracht discussieerden we duidelijk uitvoerig over het feit dat Nauta de neiging heeft een kwantitatieve vergroting van problemen, bijvoorbeeld het doden van de hele mensheid, te verkiezen boven een kwalitatief probleem, terwijl ik stelde dat het doden als reëel probleem niet anders wordt door het plat gooien van de hele aarde in plaats van één tiende. Alleen ons eigenbelang gaat in het eerste geval iets harder roepen om een nieuwe ethiek. Nauta geeft dan toe dat er een discongruentie zit in zijn redeneringen (FSF, 328-330). Maar hoewel er niet alleen 1966, maar ook 1971 onder het artikel staat, heeft hij niet gesleuteld aan zijn argumentatie, maar alleen aan de laatste bladzijden om die in plaats van een dankbetuiging aan de Franse religieus georiënteerde filosoof Lévinas te eindigen met Rusland, de DDR en Vietnam. Een actualisering die echter aan de fundamenteën van een kritische ethiek geen bijdrage levert.

Nauta's ethische denken wordt beheerst door het denken vanuit angst, onmacht, verontwaardiging en zelfrechtvaardiging. Zinnen als: "Nu we technisch de mogelijkheid hebben de hele mensheid te elimineren, komen we voor de vraag te staan, hoe we de wereldsamenleving zullen inrichten" (FSF, 329), zijn zeer typerende voor de ethische beweging van Nauta. Ik vraag mij af, of hij door heeft dat dit soort stellingen niet alleen historisch onjuist zijn – er wordt al veel langer gefilosofeerd over een wereldsamenleving, onder meer door Leibnitz, Von Humboldt, Marx enzovoort, maar de uitdrukking van een volstrekt geconditioneerd denken: Als er overal Hilton hotels staan; als overal Russen en Amerikanen samen de wereldzeeën verdelen, komen wij voor het probleem te staan van de

wereldsamenleving. Niet onze menselijke natuur of het begrip mensheid – waarom Nauta niet van een vaste menselijke natuur wil spreken, maar wel van mensheid, ontgaat me – is ons uitgangspunt, maar de fysieke eliminatie, Externe ontwikkelingen moeten ons de weg wijzen naar interne processen die ons tot nu toe ontgaan zijn! Dit is een manier van denken, die aan oud-kolonialen doet denken. Na het verlies van de koloniën ontdekken we dat daar kennelijk ook mensen wonen.

Ik geloof dat één van de ergste rampen voor Links in West-Europa is dat het er niet in slaagt een theorie te ontwikkelen, die meer is dan een geconditioneerde reflex op Rechts; niet meer dan een spiegelbeeld van Rechts en daardoor noch machtelozer en soms zelfs lachwekkender. *Argumenten voor een kritische ethiek* maakt in hoofdzaak duidelijk dat een wetenschappelijke ethiek niet of nog niet bestaat; dat een scheiding van beschrijvende en normatieve uitspraken kennelijk in een boek dat ethische proposities niet wil buitensluiten, niet vol te houden is; dat niemand wordt gedwongen tot zijn ongelijk, als hij dat niet wil, aangezien er nauwelijks wordt geredeneerd; dat de problemen groot zijn, en onze emoties verregaand geconditioneerd. De neger wordt gegeneraliseerd (een neger); de blanke wordt gedifferentieerd (meeste). Hoe sterk geconditioneerd, blijkt uit deze zin: “De waarden van een neger zijn anders dan die van de meeste blanken” 29.

“Je zou eigenlijk de geëngageerdheid van de existentiële filosoof moeten combineren met de helderheid van de analytische filosoof. Maar dat is wel een erg utopisch ideaal” (FSF, 338). Aldus Nauta in 1968. Het is een utopisch ideaal gebleven naar twee kanten. But try it again, Lolle!

Fons Elders

PS Deze versie hoeft niet volledig overeen te komen met de recensie in De Gids.